

Dilbilgisinin Rivayet Lafızları Arasında Tercihe Etkisi: Dilci Şârih Tûribiştî Örneğinde Bir İnceleme

Zahir Aslan | 000-0001-6276-7686 | zahiraslan@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Trabzon, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04mmwq306>

Öz

Dil kurallarının oluşumunda belli bir standarda ulaşmak uzun bir sürecin neticesinde ortaya çıkmıştır. Dil bilginleri, kuralların belirlenmesinde istişhâd kaynağı olarak Kur'ân-ı Kerim ve klasik şiir üzerinde fikir birliğinde olurken, hadislerle istişhâd konusunda ise ihtilafa düşmüştür. Mana ile rivayet, senedde dile vakıf olmayan râvilerin varlığı ve istinsah hataları gibi etkenler bu ihtilafın temel dayanakları arasında gösterilebilir. Öte yandan temel gayesi hadislerin anlaşılması olan şerhler birçok konunun yanı sıra dil tahlillerine de yer vermiştir. Dile dair değerlendirmelerin yoğun olduğu hadis şerhlerinin dil açısından çalışılması rivayetlerin anlaşılmasına önemli katkı sunacaktır. Tûribiştî'nin kaleme aldığı el-Müyesser fî Şerhi Mesâbihi's-Sünne adlı şerh de Mesâbihu's-Sünne'de geçen rivayetlerin metinlerini bir dilci gibi tahkik etmiş, mukayeselerde bulunmuş ve detaylı açıklamalar yapmıştır. Bu çalışmada Tûribiştî'nin rivayet metinlerinde geçen kelimeleri/cümleleri nasıl tahlil ettiği, anladığı ve yorumladığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yapılan değerlendirmelerin rivayet tercihinde etkisi inceleme konusu edilmiştir. Müellif eserinde dilbilgisi ve hadis ilmine olan vukufiyetiyle önemli bir birikim ortaya koymuştur. Metinlerin dil açısından tahlilinde muhakkik bir metotla değerlendirmeler yapan müellif, görüldüğü kadarıyla çoğunlukla rivayet lafızlarının tercihinde nakli öncelemiştir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belagatı, Rivayet, Mesâbihu's-Sünne, el-Müyesser, Tûribiştî.

Atıf Bilgisi

Aslan, Zahir. "Dilbilgisinin Rivayet Lafızları Arasında Tercihe Etkisi: Dilci Şârih Tûribiştî Örneğinde Bir İnceleme". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2024), 55-72.

<https://doi.org/10.33718/tid.1443617>

Geliş Tarihi	: 27.02.2024
Kabul Tarihi	: 30.04.2024
Yayın Tarihi	: 30.06.2024
Değerlendirme	: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	: Yapıldı - iThenticate
Çıkar Çatışması	: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Impact of Grammar on Preference among Narrative Wordings: A Study on the Example of the Linguist Commentator al-Tūribishtī

Zahir Aslan | 000-0001-6276-7686 | zahiraslan@trabzon.edu.tr

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Trabzon, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04mmwq306>

Abstract

In the process of formation of language rules, reaching a certain standard has emerged as a result of an extended period. There is a consensus among linguists regarding the Qur'an and classical poetry being regarded as determining rules in *istishhād*. However, when it comes to *istishhād* with hadiths, various opinions and disagreements arise. Narration with meaning, narrators not having a gift for gab in a sanad and factors such as copying errors can be cited among the main reasons of this disagreement. On the other hand, the commentaries, whose main purpose is to understand the Hadith, also included linguistic analyses and many other topics. Examining the commentaries of Hadith, which involve a thorough linguistic analysis, from a linguistic perspective, will make a significant contribution to understanding the narratives. In the commentary written by al-Tūribishtī, entitled *al-Muyesser fī Sharh al-Masābih al-Sunnah*, he analyses the texts of the narrations in *al-Masābih al-Sunnah* like a linguist, makes comparisons and gives detailed explanations. This study examines also how al-Tūribishtī analyzes, understands, and interprets words or sentences in narratives. In addition, the effect of the evaluations on the narratives preference analyzed. The author he has made an important contribution with his knowledge of grammar and hadith. The author, employing a *muḥaqqiq* method in linguistic text analysis, predominantly prioritizes narration to prefer narrative expressions.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Riwāyah, al-Masābih al-Sunnah, al-Muyesser, Tūribishtī.

Citation

Aslan, Zahir. "The Impact of Grammar on Preference among Narrative Wordings: A Study on the Example of the Linguist Commentator al-Tūribishtī". *Trabzon Theology Journal* 11/1 (June 2024), 55-72.

<https://doi.org/10.33718/tid.1443617>

Date of Submission : 27.02.2024

Date of Acceptance : 30.04.2024

Date of Publication : 30.06.2024

Peer-Review : Double anonymized - Two External

Ethical Statement : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks : Yes - iThenticate

Conflicts of Interest : The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support : The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License : Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Dilbilgisi kurallarının teşekkül sürecinde şiir ve ayetlerin istişhâd kaynağı olarak kullanılması Arap dili âlimleri tarafından kabul görmüştür. Ancak hadislerin dilbilgisi kurallarının belirlenmesinde istişhâd kaynağı olarak kullanılması ihtilaflı bir konudur. Şöyle ki; bazı âlimler hadislerin Hz. Peygamber'in sözü olması sebebiyle istişhâd kaynağı olabileceğini ifade etmiştir. Bazı âlimler de mana ile rivayetin caiz görülmesi ve hadis râvileri arasında Arapçaya hâkim olmayan kişilerin varlığı sebebiyle nakledilen metinlerin dilbilgisi kurallarının belirlenmesinde istişhâd kaynağı olamayacağını savunmuştur. Her iki tarafta da Arap dili alanında otorite kabul edilen âlimlerin varlığı mesele etrafında belli bir süre kati bir bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Ancak zamanla muhakkik ilim ehli her iki cenahın iddia ve gerekçelerini göz önünde tutarak mutlak bakış açısının doğru olmayacağını ifade etmişlerdir. Onlara göre hadislerin dil kurallarının belirlenmesinde istişhâd kaynağı olabilmesi belirli şartlarda mümkündür.¹

Dil kurallarının belirlenmesinde hadislerle istişhâd tartışmalarının temel odağı, rivayetlerin aktarılması süreci üzerine yapılan değerlendirmelerdir. Râvilerin zaptı, Arapçaya hâkimiyeti, mana ile rivayet tartışmaları ve müstensihlerin metin üzerindeki tasarrufları tartışmaya sebep olan noktalardan bir kaçıdır. Hadislerin hayatın her alanı hakkında söz söylemesi ve Kur'an'dan sonraki temel teşrîf kaynağı olması âlimleri üzerinde konuşmaya ve yazmaya sevk etmiştir. Bu kaynakların/çalışmaların günümüze ulaşmasını sağlayan başlıca eserler de hadisler üzerine yazılan şerhler olmuştur. Hadis şerhlerinin yazılmasının odak noktasında Hz. Peygamber'in sözlerini izah etme gayreti yer alır. Ancak hadis şerhlerinin temel gayesi bu olsa da şârihin ilmî yetkinliği, yettiği çevre ve dinî-mezhebî görüşleri eserinin istikametini belirleyen temel parametrelerdir. Cerh-tadil, metin ve sened tenkidi gibi rivayet zincirini de ihtiva edecek şekilde teknik bilgilerin belli bir mantık çerçevesinde işlendiği eserler olan şerhler; hadisin anlamını, maksadını, hadisten istinbat edilecek hükümleri ve mevze yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Ancak bütün bu şerh faaliyetlerinin yapılabilmesi için temel alınan "şerh edilecek" bir metnin belirlenmesi ehemmiyet arz etmektedir. Hadislerin dilinin Arapça olması göz önüne alındığında farklı rivayetlerin arasında doğruya en yakın olanın seçilmesi için rical ve rivayet tetkiki/tenkidi tek başına yeterli gözükmemektedir. Bu kriterler dilbilgisinin de katkısıyla yapılacak değerlendirmelerle iç içe olmalıdır. Zira aynı konuda birden fazla rivayetin varlığı; sened-râvî değerlendirmesinin yanı sıra hadislerin diline de odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda sözlük açıklamaları, kelime yapıları ve dil kuralları şerhlerde en fazla işlenen konuların başında gelmektedir.

Bu noktada hadis şerhlerinin rivayet-dilbilgisi² ilişkisi farklı yönlerden incelemeye konu edilmelidir. Nakledilen rivayetlerde mevcut dilbilgisine aykırı durumların âlimler tarafından yapılan değerlendirmeleri, varsa hatanın kaynağının belirlenmesinde dikkate alınan

1 Bk. Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1990), 67-79; Muhittin Uysal, "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhâd Meselesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 6/1(2006), 97-126.

2 Türîbishtî'nin şerhindeki dil tahlillerini rivayet tercihinde etkisi bağlamında incelemeye önce başlıktaki "dilbilgisi" ifadesini salt nahiv-sarf anlamında kullanmadığımızı ifade etmemiz yerinde olacaktır. Burada kullanılan "dilbilgisi" terimi; sözlük açıklamaları, sarf-nahiv değerlendirmeleri, belagat tahlilleri, deyim, şiir vb. kullanımlardan yapılan istişhâdleri de kapsamaktadır.

ölçüler ve râvî-müstensih silsilesinde dil kuralına uygun olmayan rivayetlerin kabulü veya reddi üzerinden tartışmalar bağlamında şerhlerin işlevi araştırmaya değerdir.

Şerhler üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla bu eserlerde takip edilen metot ve benzer şerhlerle mukayese gibi konular incelenmiş, öne çıkan alanlar; hadis usulü, kelimeler, fıkıh, tasavvuf, metinlerin tercümesi, ahlak ve sosyal meseleler olmuştur. Hadislerin anlaşılmasında Arap dili ile bağlantılı açılan başlıklarda bazı kelimelerin sözlük açıklamalarına değinilerek kaynak tespiti yapılmıştır. Ancak hadis şerhlerinde aynı konuda birden fazla rivayetin değerlendirilmesinde dile dair yapılan tahlillerin mahiyeti, rolü, etkisi ve tutarlılığı açısından bir çalışma tespit edilememiştir.

Garîbü'l-hadîs türü eserlerde de kısa sözlük açıklamalarının yanı sıra; detaylı dil tahlilleri, değerlendirmeler ve rivayet-dil bağlamında açıklamalar yapılmaktadır. Örneğin alandaki en önemli eserlerden biri olan *el-Fâik fi Garîbi'l-Hadîs* adlı eserinde Zemahşerî (ö. 538/1144) bir rivayette³ geçen “السبعة الدنانير” ifadesinin “الدنانير السبعة” şeklinde de nakledildiğini söylemektedir. Ona göre sahih olan ikinci rivayettir. Çünkü dilbilgisi kuralına göre “ال” takısı almış bir kelimenin ism-i fail, ism-i meful ve sıfat-ı müşebbehe olmadıkça zıfâ olma doğru değildir.⁴ Müellif burada rivayet tercihinde bulunurken dil kuralına uygun olanı seçmiştir. Yine Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eserinde hadislerde geçen garîb kelimeleri açıklamakla yetinmemiş, bazı yerlerde rivayet bağlamında değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin müellif “الْحَرْبُ خُدْعَةٌ/ Harb hiledir”⁵ rivayetinde geçen “خدعة” kelimesini açıklarken bu kelimenin üç farklı şekilde “خُدْعَةٌ/ خُدْعَةٌ/ خُدْعَةٌ” rivayet edildiğini ancak kelimenin masdar-ı binâ-i merra olarak “خُدْعَةٌ” şeklinde okunduğu zaman “...savaşın neticesi tek bir hile/strateji ile belli olur/anaşılır. Yani savaşçı bir defa kandırıldı mı/tuzağa düştü mü savaşın bir daha telafisi/dönüşü olmaz” anlamına geldiğini bu sebeple “خُدْعَةٌ” şeklindeki rivayetin en fasih ve sahih rivayet olduğunu nakletmektedir.⁶

Bu tür eserlerde belirlenen kelimelerin seçilme ölçütleri, bu kelimelerin dil bağlamında rivayet tercihindeki etkisi, dil kullanımına dair dönemsel anlam değişikliklerinin eserlerde nasıl işlendiği ve temel gayesi anlaşılacak olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) neden garîb kelimeler kullandığı gibi problemler hakkında detaylı bir şekilde akademik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Dile dair detaylı tahlil ve değerlendirmeleriyle Yunus Akgül'ün “Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadis (Kaynak-Metot-Muhteva Analizi)” adlı doktora tezi⁷ alanda yapılmış

3 قالت له أُمّ سلمة رضي الله تعالى عنها: يا رسول الله! أراك كسأهم الوجه؛ أمينٌ علمه؟ قال: ولكنه السبعة الدنانير التي أتينا بها أمس نسبيها في خضم الفرائض فبت ولم أقسمها / Ümmü Seleme (r.anhâ) Hz. Peygamber'e: “Ya Resulallah! Yüzün solmuş, bir hastalıktan dolayı mı?” diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Dün bize gelen yedi dinar yüzünden. Üzerinden bir gece geçti, ama hala yatağın kenarında (infak edilmemiş bir şekilde) duruyorlar.” Ahmed b. Hanbel, 44/272.

4 Zemahşerî, *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü isâ el-Bâb el-Halebî, ts.), 1/375.

5 Buhârî, Cihâd 112; Müslim, Cihâd 18, (1740).

6 Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1421), 256.

7 Çalışmada Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889) ve Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin Garîbu'l-Hadîs'e dair eserleri konu edilmiştir. Yazar Garîbu'l-Hadîs türü eserlerin ortaya çıkışı, müelliflerin eserlerinde kullandığı kaynakları, metotları ve içerikleri mukayeseli bir şekilde incelemiştir. Dile dair detaylı açıklamaların da olduğu çalışmada özellikle “Dilbilimi ve Garîbu'l-Hadîs” ile eserlerin içeriklerinin incelendiği “III. Muhtevaları Bakımından” başlıkları altında verilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler dikkate değerdir. Bk. Yunus Akgül, *Edebî Tür Olarak Garîbu'l-Hadis (Kaynak-Metot-Muhteva Analizi)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana-bilim Dalı, Doktora Tezi 2006).

hacimli ve önemli bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Ancak Garîbü'l-hadîs türü eserler üzerine yapılan çalışmalar genellikle hadis alanı nazarıyla Garîbü'l-hadîs literatürünün seyirine odaklanmış, meselenin arka planıyla ilgilenmemiştir.⁸ Bu sebeple Garîbü'l-hadîs türü eserler ile teferruatlı ve muhakkik bir tarzda dilbilgisi tahlili yapılan hadis şerhlerinin dil açısından incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı müreccah bir hadis metni ortaya koymak, şartlarını belirlemek, muhtevasını tartışmaya açmak değildir. Bu iş, temelde hadis ve usul âlimlerinin uzun bir dönemi kapsayan çalışmalardan elde edilen birikimle belirlediği şartlar ve ölçüler ekseninde ortaya konmaya gayret edilmiştir. Çalışmada Tûribiştî'nin *Mesâbîh*'e yazdığı şerh özelinde, bir hadis şerhinin rivayet tercihlerinde ve ulaştığı sonuca giderken dil kurallarına dair yaptıkları incelenecektir. Çalışmanın birinci bölümünde Tûribiştî'nin hayatı, şerh etmek için tercih ettiği eser ve *el-Müeysser* adlı şerhi hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu tür eserlerin hadis açısından birçok çalışmaya konu olması nazar-ı dikkate alınınca konu sadece dil açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Dil İzahları Açısından Tûribiştî ve Mesâbîh Şerhi

Müellif Tûribiştî'nin yaşadığı asır (h. VII.) İslâm dünyasında büyük karışıklıkların olduğu bir dönemdir. İslâm birliğini simgeleyen halifenin liderlik ettiği Abbâsiler başta olmak üzere birçok İslâm ülkesi Moğollar tarafından işgale uğramış ve halife öldürülmüştür. Moğollar yaptıkları büyük can kıyımının yanı sıra başta Bağdat olmak üzere Müslümanların ilim ve kültür merkezi olan yerlerini yağmalamış ve yok etmiştir. İlmî çalışmaların sekteye uğradığı bu dönemde işgalden etkilenmeyen az sayıdaki İslâm beldeleri olan Mısır ve Fars bölgelerine birçok âlim göç etmiştir. Bu durum bölgenin ilim merkezlerinden birine dönüşmesine ve İslâmî ilimlerin farklı alanlarında birçok âlimin yetişmesine vesile olmuştur.⁹ Bu coğrafyada yetişmiş, yaşamış veya tedris faaliyetlerinde bulunmuş meşhur bazı önemli âlimleri şöyle sıralayabiliriz: Rey şehrinden Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Tebriz bölgesinden Şerefüddîn et-Tîbî (ö. 743/1343), Çârperdi (ö. 746/1346), Dımaşk (Kerkük) tarafından bölgeye gelen İbnü'l-Müstevfi el-Erbîlî (ö. 637/1239), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), Şîrâz bölgesinden Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî (ö. 756/1355).

Bu dönemde âlimler Moğol işgalinde yıkılan kütüphaneler ve yok olan ilmî-kültürel mirasın yaşattığı travmayla mevcut olan eserlerin muhafazası ve sonraki nesillere aktarılması amacıyla daha çok ansiklopedik, şerh, tenkit-tahlil ve fihrist türü eserler kaleme almışlardır.¹⁰ O dönemde yaşayan birçok âlim gibi hayatı hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Tûribiştî Şîrâzlıdır.

Şîrâz'ın nahiyesi Tûribiştî'e nispetle Tûribiştî künyesiyle bilinen müellifin tam adı Şihâbuddîn Ebû Abdullah Fadlullah b. Hasan b. Hüseyin et-Tûribiştî'dir. Müellifin hayatı

8 Bk. Erdinç Ahatlı, "Yahya b. Main'in Eserleri ve Kullandığı İhtilaflı ve Garib Lafızlar", *Sakarya İlahiyat Dergisi*, 1 (1996) 211-232; Bayram Kanarya, "Garîbü'l-Hadîs İlmî Bağlamında Ebû Ali el-Kâfî'nin el-Bâri' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", *Marife* 18/2 (2018), 387-400.

9 Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 493; Erdoğan Merçil, "Salgurlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/29-31; Osman Gazi Özgüdenli, "Şîrâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/182-184.

10 Takiyüddîn el-Makrîzî, *İğâsetü'l-umme bi-keşfi'l-ğumme* (Mısır: 'Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûs, 2007), 43-44.

hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Bunun muhtemel sebebi müellifin o dönemin ilim merkezi olarak niteleyebileceğimiz (Şam-Mısır) bölgeye uzak olması ve yeterince şöhrete sahip olmaması olarak görülebilir. Hakkındaki kısıtlı bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla Akaid, hadis ve tasavvuf alanında eserler kaleme aldığı nakledilen müellif, hicri 661 yılında vefat etmiştir.¹¹

Tûribiştî şerh etmek için bölgede yaygın olarak okunan *Mesâbîhu's-Sünne*'yi seçmiştir.¹² Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122) tarafından kaleme alınan ve 4719 hadisten oluşan eser, konularına göre bablara ayrılmış ve sahâbî râvisi dışındaki senedi hafzedilmiştir. Bu metot hadis tarihinde ilk defa bu eserde uygulanmıştır. Konulara göre başlıklandırılması, ihtiva ettiği hadisler ve özgün bir metoda sahip olması eserden istifadeyi artıran özelliklerdendir. Müellifin eserinde hadisleri sıhâh ve hisân olarak ayırması, daha önce görülmeyen bu kullanımın hasen teriminde karışıklığa yol açacağı gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Yine müellifin eserinde mevzu hadis almadığı beyanına karşı bazı âlimler bunun aksini iddia ederek eseri eleştirmişlerdir.¹³ *Mesâbîhu's-Sünne* İslâm dünyasında büyük bir şöhret kazanmış ve birçok âlim tarafından üzerine şerh, haşiye, talik kaleme alınmış ve farklı dillere tercüme edilmiştir.¹⁴

Mesâbîhu's-Sünne üzerine yazılan dikkat çeken şerhlerden biri de Tûribiştî'nin *el-Müyesser fi şerhi Mesâbîhi's-Sünne* adlı eserdir. Konumuz açısından şerhi önemli kılan Tûribiştî'nin bu eserinin tercih edilmesinin sebebi; müellifin eserinde hadislerin manasını anlamaya yönelik sözlük açıklamaları ile kelime ve cümle tahlillerine sıkça yer vermesidir. Nitekim müellifin eserini yazma gerekçesi mukaddimede ifade ettiğine göre *Mesâbîhu's-Sünne*'de geçen hadislerin lafızlarındaki müşkil/problemleri çözmek olduğu net olarak anlaşılmaktadır. Tûribiştî eserinde hadislerden çıkarılacak hükümlere, tartışmalı konulara zorunlu olmadıkça yer vermeyeceğini söylemektedir. Bunun gerekçesi olarak da farklı mezheplere mensup ve ayrı görüşlere sahip, alanında ehil kişilerin bu konuda değerlendirmeler yaptıklarını söylemektedir.¹⁵ Ona göre *Mesâbîhu's-Sünne*'de geçen hadislerle ilgili esas problem hadislerin yanlış ezberlenmesi ve doğru anlaşılmasındır. Bunun sebeplerinden biri de *Mesâbîhu's-Sünne*'de geçen rivayetlerin senet olmadan nakledilmesidir. Bu da hadislerin tahrif, tashif ve ekleme-çıkarmaya maruz kalması sonucunu doğurmaktadır.¹⁶ Tûribiştî hadislerin “doğru anlaşılmadığını” düşünmektedir ve bunun çözümü için dil tahlillerinin ağırlıkta olduğu bir şerh yazarak zımnen bu problemin çözüm yollarından birine dair tercihini ortaya koymuştur. Müellifin dil açısından önemseydiği bu husus eserinin satır aralarına da yansı-

11 Tâceddin es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ* (Gize: Hicr li't-Tiba'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1413), 8/349; Muhammed el- Gazzî, *Divânu'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/19.

12 Nitekim *Mesâbîhu's-Sünne* o dönemde Şirâz'da hadis eğitiminde kullanılan en önemli kaynaklardan biridir. Birçok âlimin bu eseri ezberlediği, okuttuğu ve şerh ettiği nakledilmektedir. Bk. Mustakim Arıcı, “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”, *İslâm İlim ve Düşünce Geleceğinde Kâdî Beyzâvî* (Ankara: İsam, 2017), 38.

13 Selim Demirci, “el-Hatîb et-Tebrizi ve Mişkâtü'l-Mesâbîh'i Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 100-101.

14 Bk. İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbîhu's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/258-260; Selahattin Yıldırım, “Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî'nin el-Müyesser fi Şerhi Mesâbîhi's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2021), 319-321.

15 Fadlullah et-Tûribiştî, *el-Müyesser fi Şerhi Mesâbîhi's-Sünne* (Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2008), 21.

16 Tûribiştî, *el-Müyesser*, 20-21.

madır. Ona göre yaşadığı dönemde hadis ilmi ile iştigal edenler, hadis metinlerine anlam ve ririrken tevîl konusunu bilmemektedir. Bu konudaki yetersizliklerinin ve iş bilmezliklerinin sebebi de dil/belagat ilminde yetersiz olmalarıdır.¹⁷

Müellifin eserini yazma gerekçesi şöyle özetlenebilir: Muhtemelen müellif muhtevası itibarıyla naklî ilimlerin ön planda olduğu hadis şerhlerinin aksine, yaşadığı coğrafyada hadis metinlerinin anlaşılmasındaki eksikliği giderecek, faydalı ve dikkate değer bir şerh yazma ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum müellifin o dönemde naklî ilimler ağırlıklı çalışmaların bol miktarda yapıldığı kanaatinde olduğunu göstermektedir.¹⁸

Bu eseri dil açısından incelenmeye değer kılan bir diğer husus da sonraki dönemlerde hadis alanında eserler telif eden; Muzhirüddîn ez-Zeydânî (ö. 727/1327), Şemsüddîn el-Kirmânî (ö. 786/1384), Ahmed er-Remlî (ö. 844/1441) İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedrüddîn Aynî (ö. 855/1451), Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), Şihâbüddîn el-Kastallânî (ö. 923/1517), Alî el-Kârî (ö. 1014/1605) ve Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) gibi birçok önemli âlimin şerhlerinde *el-Müeyesser'e* atıf yapmış olmasıdır.¹⁹ Hadis âlimleri yazdıkları hadis şerhlerinde Tûribişti'nin bu eserinde yaptığı dil tahlillerinden alıntı yapmış, incelemiş, eleştirmiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine modern dönemin en önemli hadis âlimlerinden Şuayb el-Arnaût (1928-2016) neşrettiği önemli hadis kitaplarına yazdığı taliklerde, hadis metinlerinin anlaşılması sadedinde Tûribişti'nin dil tahlillerinden istifade etmiş ve alıntılar yapmıştır.²⁰ Ayrıca Şerefüddîn et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) *Mişkâtü'l-Mesâbih'e* yazdığı şerh ile Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *Mesâbih'e* yazdığı *Mirkâtü'l-mefâtih* eserlerinin ilim dünyasındaki şöhret ve bilinirliği de Tûribişti'nin tanınmasına önemli katkı sunmuştur.

2. el-Müeyesser'den Dilbilgisi-Rivayet Örnekleri

Herhangi bir ilim alanında gelişmenin sadece istek ve gayretle gerçekleşmesi zayıf bir ihtimaldir. Kişinin belli bir alanda yetişmesini sağlayacak imkân ve ilmî ortamın oluşmadığı durumlarda bu meylin/isteğin pratiğe dökülmesi zordur. Tûribişti'nin eserinde dil tahlillerine daha detaylı değinmesi ve yer vermesinin bir diğer muhtemel sebeplerinden biri, yaşadığı coğrafyadaki dil alanında temayüz etmiş Abdülkâhîr el-Cürçânî (ö. 471/1078-79), Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve Beyzâvî (ö. 685/1286) gibi âlimlerin bölgenin ilim geleneği ve seyrine katkıları olabilir.

Tûribişti hadisleri şerh ederken, metnin muhtevasına geçmeden önce temel aldığı bir rivayetin metnini belirlemenin önemine değinmiştir. Nitekim o, klasik şerhlerde olduğu gibi bütün tarihlerini inceleyerek bir metin ortaya konmadıkça hadisin manasının anlaşıl-

17 Tûribişti, *el-Müeyesser*, 209.

18 Esasında müellifin yaşadığı dönem dikkate alındığında (Hicri 7. Yüzyıl başları) dil ekollerinin oluştuğu, dilbilgisi kurallarının büyük oranda belirlendiği ve kurumsallaştığı görülmektedir. Ancak buna rağmen hadis metinlerinin/lafızlarının, tercihi/sübutu meselesi dilbilgisi bağlamında bir problem olarak devam etmektedir.

19 Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 1/529, 3/175, 11/52; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 1/57, 6/111, 13/67; Celâlüddîn es-Süyûtî, *Kütü'l-muğtezî*, 2/642, 2/1016, 2/1050; Ahmed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 2/307, 2/328, 3/225, 10/279; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih*, 1/132, 2/415, 3/907, 8/3192; Abdürraûf el-Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 2/276, 4/44; Muzhirüddîn ez-Zeydânî, *el-Mefâtih fî şerhi (halli)'l-Mesâbih*, 4/178, 5/456, 6/36; Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, 7/98, 7/196.

20 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/259, 12/61; İbn Hibbân el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibbân*, 8/42; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, 4/234, 6/56.

mayacağıını ifade ederek; önce lafzın hakkını vermeliyiz daha sonra manayı inceleyebiliriz, demektir.²¹ Tûribiştî'nin rivayet tercihlerinde sened ve râvi'nin durumu kadar metnin dil açısından değerlendirilmesi de etkili olmuştur.

Hadis şerhlerinde, rivayette geçen garîb veya hatalı olduğu düşünülen kelimelerin tahlilinde temel gaye mananın doğru anlaşılmasıdır ve öznel bir hüviyete sahip olan garîb kelimelerin tespitinde mihver ilgili eserin yazılış amacıdır. Daha ziyade metni anlamaya ağırlık verilen bu ameliye “rivayet tercihi” gibi kıyasî bir metot inşa iddiası için yetersiz olacaktır. Esasında Tûribiştî'nin şerhinde yaptığı dil tahlillerinde de “kural haline gelmiş bir metot-tan” bahsetmek iddialı olacaktır. Zira o, Arap diline aykırı olduğunu düşündüğü kullanımları bir dilci gibi incelemeye tabi tutup tahlil etse de tespit ettiği eksiklikleri –çoğu zaman râviye bağlayarak tevil yoluna gitmektedir. Ancak şerhinde dilbilgisi hatalarının tespitini ortaya koyup tahlil ederken, çoğunlukla rivayetin farklı lafızları arasından birinin tercihi ile bağlantı kurması eserinin en belirgin özelliğidir. Müellifin dil tahlillerini rivayet tercihinde etkin olacak şekilde yapması, eseri Arap dili açısından araştırmaya değer kılmaktadır.

Müellifin hadis şerhinde dil tahlili yaparken takip ettiği metot bazı örnekler üzerinden tartışılabilir.²² Ancak burada muhteva itibarıyla fikir verecek dört örnek ve tahlili konu edilecektir:

Örnek 1:

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قُرْعَ نِعَالِهِمْ، أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيَقْعَدَانِهِ...²³

“Kul kabre konulup arkadaşları geri dönüp gittiklerinde -ki ölü, onların yürürken ayakkabılarının çıkardığı sesleri işitir- iki melekle yanına gelir ve onu oturturlar...”

Müellif yukarıdaki hadiste geçen “فَيَقْعَدَانِهِ/Onu oturturlar” fiilinin Berâ b. Âzib rivayetinde “فَيَجْلِسَانِهِ” şeklinde nakledildiğini söyler. Ardından burada anlatılmak istenen “ölen kişinin oturtulması” fiilinin gerçek manada olmasının daha doğru olacağını belirtir. Ancak mecazi anlam vererek uykudan uyandırmak (uykudan uyanan kişi genelde oturur) anlamında kabul edilebileceğini de aktarır. Ancak fasih kullanıma uygun olduğu için doğru kullanımın “إِجْلَاسٌ” kökünden türetilen “فَيَجْلِسَانِهِ” olması gerektiğini aktarır. Ona göre fesahati ile bilinen Araplar “إِجْلَاسٌ” kökünden türetilen “فَيَجْلِسَانِهِ” kelimesini zıt anlamda kullanırlar, “قيام -جلوس” şeklinde bir kullanım yoktur.²⁴ Buna delil olarak da halife Me'mûn'un huzuruna gelen Nadr b. Şümeyl'e “إِجْلَاسٌ” deyince, ben uzanmış halde değilim ki “إِجْلَاسٌ” diyorsunuz, doğru kullanım “أَقْعَدٌ” olmalı demesini nakleder.²⁵

21 Tûribiştî, *el-Müyesser*, 425.

22 Bk. Tûribiştî, *el-Müyesser*, 49, 53, 69, 71, 84, 88, 131, 134, 146, 152, 208, 468, 520, 568, 669, 718, 829, 949, 1041, 1332.

23 Buhârî, *Cenâiz*, 86.

24 Şihâbüddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659) bu kelimelerin birbirinin yerine kullanılmasının yaygın olduğunu iddia etmektedir. Gerekeç olarak başka bir rivayeti delil olarak göstermektedir ilgili rivayette “فُعُودٌ -جلوس” kelimelerinin birbirinin yerine müradif şeklinde kullanıldığını ekleyerek senedde bulunan Urve b. Zübeyr'in Arapça konusunda fasih konuşanlardan olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla ona göre Tûribiştî'nin bu görüşü dikkate alınmamalıdır. Bk. Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Şerhu Dürreti'l-ğavâs fi evhâmi'l-havâs* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1996), 1/518-519. Görüldüğü gibi aynı konuda iki farklı görüş de dile uygunluk bağlamında tartışılmıştır.

25 Tûribiştî, *el-Müyesser*, 70-71.

Müellif, rivayet tercihinde dile dair bu tahlilleri yaptıktan sonra doğru rivayetin; kelamın fesahati ve verilmek istenen mananın inceliği göz önüne alındığında “إجلاس” kökünden türetilen “فَجَعَلْتَهُ” fiilinin geçtiği rivayet olduğunu söyleyerek, Hz. Peygamber’in belîğ ve fasih olduğu dikkate alındığında bu rivayetin tercih edilmesinin daha doğru olacağını ifade etmektedir. Tûribiştî son olarak lafızda vaki olan bu ihtilafın sebebinin mana ile rivayet eden râvilerden kaynaklanmış olabileceğini de belirtmektedir.²⁶

Müellifin iki rivayet arasında tercihte bulunurken dil açısından dayanakları şöyle sıralanabilir:

1. Araplardan fasih olarak bilinenlerin günlük kullanımını dikkate almaktadır.
2. Hz. Peygamber’in belîğ ve fasih olması sebebiyle fasih olan kullanımı tercih etmektedir.

Görüldüğü gibi müellifin bir rivayeti tercih ederken öne sürdüğü deliller, dil kurallarının belirlenmesinde veya dile dair bir kullanımın doğruluğunun tespitinde kullanılan argümanlarla benzerdir. Bu rivayet bağlamında müellifin dile dair yaptığı tahliller, delillendirmeler ve açıklamalar rivayet tercihinde belli bir standarda ulaşabilmek için dilbilgisi kurallarının önemini göstermektedir. Tûribiştî, tercih etmediği rivayetlerdeki dilbilgisine aykırı kullanımı râvilerle bağlamaktadır. Bunun sebebinin de mana ile rivayet olduğunu ifade ederek aynı zamanda râviler tarafından yapılan bazı tahriflere de değinmektedir. Müellifin rivayetlerde tespit ettiği dilbilgisine dair eksik/yanlış kullanımlarda tevilin yanı sıra sıklıkla belirttiği gerekçelerden bir diğeri de mana ile rivayettir.

Örnek 2:

اَثْنًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ (ص) فِي سَفَرٍ، فَأَنْطَلَقَ لِحَاجَتِهِ فَرَأَيْنَا حُمْرَةً مَعَهَا فَرُخَانٌ فَأَخَذْنَا فَرُخِيهَا. فَجَاءَتِ الْحُمْرَةُ فَجَعَلَتْ تُفْرِشُ
.....²⁷

“Biz bir seferde Resulullah (s.a.v.) ile beraberdik. Hz. Peygamber bir ara bir ihtiyacı için yanımızdan ayrıldı. O sırada yanında iki yavrusuyla “Hummar” denen bir kuş gördük. Biz de yavrularını aldık. Kuş etrafımıza yaklaşır çırpınmaya, kanatlarını çırpıp havada inip çıkmaya başladı...”

Müellif “فَجَعَلَتْ تُفْرِشُ” ifadesini tahlil ederken, ilgili ifadenin Ebû Dâvûd’da “فَجَعَلَتْ تُفْرِشُ”²⁸ ve “فَجَعَلَتْ تُفْرِشُ”²⁹ olmak üzere iki farklı şekilde geçtiğini söylemektedir. Ardından Ebû Mûsâ el-Medîni’nin (ö. 581/1185) *el-Mecmû’u’l-muğîs*³⁰ adlı eserini kaynak göstererek Hattâbî (ö. 388/998) ile Medîni’nin kelime tahlillerine yer vermektedir: Hattâbî’ye göre “تُفْرِشُ” fiili “تَعْرِيشُ” kökünden türetilmiştir ve “kanadı yayararak açmak” anlamına gelmektedir. “تَعْرِيشُ” ise “kuşun yavrularının üzerinde uçuşması ve gölgelemesi” anlamındadır. Ebû Mûsâ el-Medîni de “تَعْرِيشُ” kelimesi için aynı anlamı vermektedir.³¹

26 Tûribiştî, *el-Müyesser*, 71.

27 Ferrâ’ el-Begavî, *Mesâbihu’s-sünne* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1987), 2/530, (Hadis no: 2667).

28 Ebû Dâvûd, Edeb, 176. (Hadis no: 5268)

29 Ebû Dâvûd, Cihâd, 120. (Hadis no: 2675)

30 Muhammed el-Medîni, *el-Mecmû’u’l-muğîs fi ğeribeyi’l-Kur’ani ve’l-hadîs* (Mekke: Câmî’etu Ümmi’l-Kurâ, 1986), 2/422.

31 Tûribiştî, *el-Müyesser*, 829.

Tûribiştî'ye göre (Ebû Dâvûd'un lafızla ilgili iki farklı³² nakilde bulunmasından da anlaşıldığı üzere) rivayette geçen ilgili kelime net olarak bilinmemektedir. Ancak ona göre Hattâbî ve Medîni'nin ilgili kelimelerin manasını bu şekilde açıklaması zorlamadır. Çünkü ilgili kelimenin "tef'îl" babından "تفریش" kalıbında Arap dilinde "kuşun kanatlarını yayarak açması" anlamında kullanılmaz. Kelimenin "kanatları çırpma" anlamına gelmesi için "tefe'ül" babından "تفرش الطائر" şeklinde kullanılması gerekmektedir. Nitekim İbn Ebû Duâd (ö. 240/854) bir şiirinde³³ ilgili kelimeyi bu şekilde kullanmıştır. "تعريش" kelimesi ise "تعريش" "Asmanın dallarını yaprakların üzerine yükseltme" anlamında kullanılmaktadır. Hattâbî ve Ebû Mûsâ el-Medîni'nin "تعريش" kelimesine verdikleri anlam, zorlama yolu ile istinbat edilmiştir, hadisin doğru rivayeti "tefe'ül" babından muzâri kalıbında "ت" harfinin hazfıyla "تَفَرَّشُ" olmalıdır."³⁴ Ancak müellifin Hattâbî ve Medîni'yi eleştirirken, ilgili kelimenin "tef'îl/تفریش" babından "kuşun kanatlarını yaymak" anlamında kullanılmayacağı şeklindeki görüşü isabetli değildir. Nitekim aynı kelimenin sözlüklerde³⁵ "tef'îl" ve "tefe'ül" babından "kuşun kanatlarını yayarak açması" anlamında kullanıldığı nakledilmektedir.

Tûribiştî'nin burada rivayet tercihinde bulunurken dil açısından dayanakları şöyle sıralanabilir:

- 1- Şiirle istişhâd.
- 2- Sözlük kullanımı.

Burada dikkat çeken nokta müellifin Hattâbî ve Medîni'yi eleştirdiği hususta isabet etmemesinden ziyade yaptıkları tevili zorlama olarak değerlendirmesidir. Anlaşıldığı kadarıyla Hattâbî ve Medîni de bu tevili rivayet tercihinde nakli önelemek adına yapmaktadır ve ilgili kelimenin temel sözlük kaynaklarındaki anlamı göz önüne alındığında tevilleri kabul edilebilir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla müellifin esas çelişkisi, eserinde başka yerlerde dil kullanımına aykırı bariz kullanımların varlığına rağmen nakledilen rivayet lafzını olduğu gibi kabul edip, tevil yoluna giderken veya eksikliği mana ile rivayet sebebiyle râvilere bağlarken, burada rivayeti öneleme adına yapılan tevili zorlama olarak değerlendirmesidir. Dolayısıyla bu usul tezat bir durum ortaya çıkarmakla beraber dilbilgisi kuralının da göz ardı edildiği bir yoldur. Dilbilgisi kuralının rivayet tercihinde belirleyici olması zayıf, münker veya mevzu hadislerin dilbilgisi kuralına uyuyor diye makbul olması anlamına gelmemektedir. Rivayetlerin tercihinde hadis usulünün belirlediği şartlarla yapılacak sened ve rical tenkidi ile dil merkezli kıstas mütemmim bir rol üstlenebilir.

32 Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere Ebû Dâvûd hadisi iki farklı yerde naklederken rivayetlerin birinde (Edeb, 176) "تعريش" kelimesiyle, diğer rivayette (Cihâd, 120) ise "تفرش" kelimesi ile aktarmıştır.

33 وَأَتَانَا يَسْعَى تَفَرَّشَ أُمِّ الْـ * بَيْضُ شَدًّا وَقَدْ تَعَالَى النَّهَارُ / (Avcı) Deve kuşunun kanatlarını çırpacağı gibi, cıvıdayarak (yavaş yavaş) bize geldi, (oysa) gün geçmişti.

34 Tûribiştî, *el-Müyyesser*, 828-829.

35 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâîyin, 1987), "f-r-ş", 3/1015; İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemâluddîn, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1415), "f-r-ş", 6/330.

Örnek 3:

إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ³⁶

Mescitlere devam etmeyi alışkanlık haline getiren bir adamı gördüğünüz zaman, onun gerçek mümin olduğuna şahitlik ediniz.

Müellif iki farklı rivayeti olduğunu naklettiği yukarıdaki hadiste geçen “يَتَعَاهَدُ/sözleşiyor, ahitleşiyor” fiilinin diğer rivayette “يَتَعَاهَدُ/adet ediniyor” şeklinde geçtiğini aktarmaktadır. Müellif “mufâ‘ale” babından olan “يَتَعَاهَدُ” fiilini “korumak, muhafaza etmek” şeklinde açıklamaktadır. Her iki rivayetin de hasen olduğunu aktaran Tûribiştî, “يَتَعَاهَدُ/adet ediniyor” lafzıyla nakledilen rivayetin evlâ olması gerektiğini ifade etmektedir. Müellife göre bu durumlarda senedin değil, dil kullanımının (sözlük anlamı) doğru olduğu rivayet dikkate alınmalıdır.³⁷

Görüldüğü gibi müellifin rivayet tercihinde anlamın daha doğru ifade edilmesi için dil merkezli bir bakış açısı belirleyici olmuştur. Müellif eserinde birçok yerde yaptığı gibi rivayeti öncelemek adına tevil veya mana ile rivayet gibi gerekçeler öne sürmemiştir. Her ne kadar böyle bir açıklama yapmamış olsa da muhtemelen müellif tercih etmediği rivayetin bâb (sarf) farklılığıyla anlam bakımından makbul olması sebebiyle, rivayetdeki bu hatayı kısmi olarak değerlendirmiş ve olağan görmüştür.

Örnek 4:

...وَأَنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ خُلُوَّةٌ فَمَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ وَوَضَعَهُ فِي حَقِّهِ فَيَنْعَمُ الْمَعُونَةُ هُوَ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ كَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ، وَيَكُونُ شَهِيدًا عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.³⁸

“...Dünya malı yeşil (göze hoş gelen, sevilen) ve tatlıdır (gönle hoş gelen, rağbet edilen). Kim bu malı hakkıyla kazanıp ve doğru bir şekilde sarf ederse ne iyi kimsedir. Haksız bir şekilde alan kişi ise yiyip de doymayan kimse gibidir. O mallar da kıyamet günü aleyhinde şahitlik yapacaktır.”

Müellif yukarıdaki hadisin “وَأَنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ خُلُوَّةٌ” cümlesinde geçen “خَضِرَةٌ خُلُوَّةٌ” kelimelerinin “خَضِرٌ خُلُوٌّ” şeklinde müzekker olarak da rivayet edildiğini naklederek bunun dilbilgisi açısından daha doğru olduğunu ifade etmekte ve delil olarak daha sonra geçen bir cümledeki (فَمَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ) bu kelimelere râci olan müzekker zamiri göstermektedir. Ancak müellife göre bu kelimelerin müennes olarak zikredildiği rivayetler birçok sahâbi tarafından Hz. Peygamber’den varit olduğu lafız ile nakledildiği için tercih edilmelidir. Zira en az üç (cemi‘) sahabeden aynı lafızla nakledilen bir rivayetin lafızlarının bizzat Hz. Peygamber’in ifade ettiği lafızlarla vârid olması çok güçlü bir ihtimaldir.³⁹

Görüldüğü gibi müellif burada dilbilgisi açısından doğru olan rivayeti belirttikten sonra, rivayetin nakledildiği lafız dilsel doğruluktan üstün tutarak Hz. Peygamber’den gelmiş olma ihtimalinin güçlü olması sebebiyle dil kuralına aykırı olsa da kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Müellifin ilgili rivayette bu görüşü tercih etmesinin sebebi mana ile rivayet ihtimalinin zayıf olmasını düşünmesi olarak görülebilir.

36 Tevbe sûresi 9/18, Tirmizî, İman 8.

37 Tûribiştî, *el-Müeyesser*, 207.

38 Nesâî, Zekât 81; Begavî, *Mesâbihu’s-sünne*, 3/416-417. (Hadis no: 4004)

39 Tûribiştî, *el-Müeyesser*, 1101-1102.

3. Tûribiştî'nin Değerlendirmelerinden Elde Edilen Bulgular

Tûribiştî'nin hadis rivayetleri hakkında tercihte bulunurken dil bağlamında yaptığı tahlil ve değerlendirmelerin etkisi hakkında tek bir yargıya varmak zordur. Yaptığı açıklamalar göz önüne alındığında konuyu oldukça yeterli incelediği görülmektedir. Bir dilci gibi incelediği rivayetler hakkında yaptığı değerlendirmeler hadis ilmine olan vukufiyeti ile bir araya gelince önemli bir birikim ortaya çıkmaktadır. Müellif rivayet tercihinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belîğ ve fasih olduğunu ifade ederek yer yer tercihinin dayanak yaparken, hatalı kullanımları manayla rivayet problemi ile nasıl cem edeceğine dair net bir bilgi vermemektedir. Dolayısıyla Arap dili kuralına/kullanımına aykırı rivayetleri mana ile rivayet gibi kıyasî kabul edilemeyecek bir gerekçeye bağlarken, dilbilgisine uygun rivayetlerin de mana ile geldiği ve zimnen doğru kabul edilmesinin kıyasî olup olmadığı şeklindeki mukadder soruya dil nahiyesinden bir yanıt vermemektedir.

Yine nakli önceleme adına lafız veya cümleleri tevîl yoluna giden müellif, aynı ameliye-yi yaptığını iddia ettiği başka âlimleri eleştirmektedir.⁴⁰ Bu durum çelişki olarak değerlendirilebilir. Müellifin rivayetlerde geçen hatalı dil kullanım örneklerinin çoğunu râvinin veya müstensihin hatasına bağlaması⁴¹ aynı zamanda ilgili râvilerin dil kuralı açısından doğru kabul edilen rivayetlerini de sorgulanır kılabilir. Zira herhangi bir râvi, rivayetin lafızlarını/cümlelerini dilbilgisi kuralına aykırı bir şekilde zapt edip, aktarıyorsa diğer rivayetlerinde de -belki verilmek istenen anlamı değiştirecek şekilde- hatalı aktarımda bulunması mümkündür. Dolayısıyla mana ile rivayetin yaygın olduğu gerçeği dikkate alınarak bu tür dil hatalarının tabii olacağı ifade edilip, temel dilbilgisi kaynakları veya sözlüklerin ön gördüğü kullanımlardan biri ile istişhâd getirmek kaydıyla görece sabit ve değişken olmayan bir kural belirlenebilir. Ardından metnin muhtevası hakkında ilgili ilim dalı uzmanlarınca kendi usullerine göre değerlendirme yapılabilir.

Müellif rivayet tahlillerinde dilsel ipuçlarını detaylı bir şekilde kullanmakta, mana ile gelen nakillerde aykırı bir delil olmaması durumunda dilsel çözümler yaparak müsavi rivayetler arasında evlâ olan tercihinin ifade etmektedir. Ancak rivayetin lafzî olduğunu destekleyen delillerin olduğu durumlarda açık dilsel değerlendirmelerle müdahale etmenin doğru olmadığını belirtmektedir. Bunun birçok sebebi olabilir. İlk akla gelen ve haklı görülebilecek muhtemel sebeplerinden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözüne müdahale etme yanlışından kaçınmaktır. Bu anlaşılabilir bir durumdur. Zira Hz. Peygamber'in özellikle ahkâma dair sözleri teşri niteliği de taşıdığı için titizlikle incelenmeyi gerektirmektedir. Bu noktada dil temelli tercih beyanı Hz. Peygamber'in sözlerine karşı nasıl yaklaşılması gerektiğine dair ihtiyacı karşılamak ve keyfiliği ortadan kaldırmak için yardımcı olabilir. Rivayet tercihinde bulunma ihtiyacının ortaya çıkması aynı konuda birden fazla rivayetin varlığı⁴² anlamına gelir ki, tercih edilecek bir metin ortaya koymak ve bunu yaparken de takip edilen metodun hem bir delile bağlanması hem de kıyasî (kurallı) olması özneliği ortadan kaldırır.

40 Nitekim müellif Hattâbî ve Ebu Musa'nın rivayette geçen bir kelimeyi açıklarken Arap dili kullanımında mevcut olmayan bir anlam vermelerini zorlama olarak nitelemektedir. Bk. Tûribiştî, *el-Müyesser*, 828-829.

41 Tûribiştî, *el-Müyesser*, 71.

42 İlk bakışta çelişki gibi görünen bu durumun bir "şerhe" muhtaç olduğu bir gerçektir. Bu şerh hadis usulünün belirlediği teorilerle gerçekleşirken, dilbilgisi kurallarının da yardımcı olacağı değerlendirilmektedir.

çaktır. Böyle bir metot inşa edebilme, ortak bir metin ortaya koyulmasına yardımcı olurken, aynı konuda birden fazla “farklı!” rivayetin varlığı sebebiyle sünnetin delilliğinin eleştirilmesinin de önüne geçecektir. Yine bu durumun Hz. Peygamber’in sözüne müdahale olarak algılanması da doğru gözükmemektedir. Zira belli bir kurala bağlı kalınarak yapılan ve rivayet dilinin Arapça olması sebebiyle içsel bir tahkik olarak görülecek dil bağlamındaki bu değerlendirme müdahale sayılacaksa; aynı konuda birden fazla farklı rivayetin hiçbir açıklama yapılmadan ortada bırakılması veya öznel değerlendirmelerle farklı şekillerde tercihe konu olması da bir nevi müdahaledir. Ayrıca rivayet tercihinde tamamlayıcı bir araç olarak dilbilgisi kuralı temelinde yapılacak mülahazalar, fesahati sabit olan Hz. Peygamber’in dil kullanımına aykırı bir söz söylediği şeklindeki ithamların reddine de katkı sunacaktır.

Bu yolla yapılacak rivayet tercihi; manaya dair veya hadiste konu edilen diğer İslâmî ilimler alanına giren meselelerin değerlendirilmesinde de farklı bir duruma sebep oluyacaktır. Zira dil temelli değerlendirmelerin yanı sıra, aynı konuda farklı rivayetlerin cem edilmesi, nesh ve metin tenkidi gibi rivayetlerin sağlamasının yapıldığı usuller olarak da ifade edilebilecek ilmî metotlardan istifade edilerek, “metne müdahale ederek tahrif” algısı/tehlikesi bertaraf edilebilir.

Dolayısıyla rivayet tercihi ve anlaşılmasında dil kuralları/kullanımı temelli değerlendirmeler önemlidir ve birçok hadisçinin de buna ilgisi konuyu araştırmaya ve tartışmaya değer kılmaktadır. Tûribiştî’nin dile duyduğu ilginin kaynağı yetiştiği coğrafyada (Tebrîz-Şîrâz) Arap dili alanında bir dil ekolu oluşturacak kadar kapsamlı çalışmalar yapmış âlimlerin varlığı önemli bir yer tutmaktadır. Hadislerin salt anlaşılması sadedinde belli bir seviyenin üzerinde yaptığı nakli göz ardı etmeden dirayet hüviyetine sahip bir çalışma örneği olacak izahatlar, mukayeseler ve tahlillerde takip ettiği muhakkik metodun kaynağı da kanaatimizce adı konmamış bu dil ekolünün dönemin tedris ve ilim geleneğine kattıklarıdır. Arap dili bağlamında düşündüğümüz zaman Tûribiştî’nin şerhinin en önemli özelliği çok sayıda lafzı/cümleyi detaylı bir şekilde incelemesi/değerlendirmesidir. Bu nitelikleriyle Tûribiştî’nin şerhinin yanı sıra özellikle nakilden ziyade dirayet türü çalışmaların ön plana çıktığı Fars-Tebriz-Şîrâz bölgesindeki diğer âlimlerin yazdığı hadis şerhleri münferiden, kendi aralarında veya o dönemde ilim merkezi olarak ifade edeceğimiz Mısır-Şam bölgesinde kaleme alınan şerhlerle mukayeseli olarak dil açısından bir çalışmaya konu edilebilir.

Sonuç

İslâm’da hayatın her alanı hakkında emir, tavsiye ve bilginin kaynaklarından biri olan sünnetin bizlere ulaşmasının yazılı kaynağı olan hadisler üzerine yazılan şerhlerden farklı açılardan istifade edilmesi mümkündür. Hadis şerhleri üzerine yapılan çalışmalarda tefsir, fıkıh, kelim gibi alanların ön plana çıktığı göze çarpmaktadır. Hadislerin dilinin Arapça olduğu göz önüne alındığında şerhlerin dil merkezli çalışmalara da konu edilmesi elzemdir. Bu hüviyetiyle hadis, incelemelere açık bir alan olarak hala ilgi beklemektedir.

Hadis şerhleri ve âlimleri içinde, rivayet ile oluşmuş yerleşik dil kuralları arasında çelişiklere dikkat çeken isimler vardır. Bunlardan biri de Tûribiştî’dir. Tûribiştî’ye göre hadislerin doğru anlaşılmasının, tahrif edilmesinin veya eksik anlaşılmasının temel sebebi nahiv, sarf ve belagat gibi dil ilimlerinde ehil olmayanların bu işlere tevessül etmesidir. Müellif

bazı tercihlerinde çelişkili bir tutum sergilemiş olsa da dil alanındaki birikimi, muhakkik metodu ve dirayeti ile hadis rivayetlerine bu açıdan detaylı bir şekilde dikkat çekmiştir. Konuyu bir dilci gibi oldukça yeterli incelediği görülen Tûribişti, nakli de göz ardı etmemiş ve hadisle ilgili hassasiyetinden, çoğunlukla rivayetleri incelemiştir. Ancak başlı başına bu probleme dikkat çekmesi, üstü kapalı bir şekilde dilbilgisine aykırı olduğunu düşündüğü tespitlere yer vermesi dikkate değerdir.

Rivayetlerin dil açısından incelenmesinde şu gerçek de unutulmamalıdır. Hadis âlimlerinin de ifade ettiği üzere mana ile rivayetin yaygın olduğu göz önüne alındığında, Hz. Peygamber'in hangi lafzı kullandığını tespit etmek zordur. Bu sebeple dilcinin tereddüt yaşaması normaldir. Hz. Peygamber için bizzat şu lafzı kullandığını yakinen iddia edemeyiz. Dolayısıyla rivayetlerde zikredilen herhangi bir lafzın sonradan oluşan dil kurallarına uymaması sebebiyle Hz. Peygamber için dil kuralına aykırı kullanımda bulunmuş iddiasında bulunulamaz. Bunun ilmî olarak tartışılması, ihtimaller üzerinde durulması dil alanına katkı sunacaktır. Ancak bu konuda itinalı olunması gereklidir.

Extended Abstract

Reaching a certain standard in the formation of language rules has emerged as a result of a long process. While linguists agreed on the Qur'an and classical poetry as a source of *istishhād* in determining the rules, they disagreed on the issue of *istishhād* with hadiths. Factors such as narration with meaning, the presence of non-linguistic narrators in the hadith's chain of narrators, and errors of authentication can be cited among the main bases of this dispute. On the other hand, the commentaries, whose main purpose was to understand the hadiths, included linguistic analyses as well as many other topics. A linguistic study of the hadith commentaries, where linguistic evaluations are intense, will make a significant contribution to the understanding of the narrations. Fadlullah b. Hasan al-Tûribishti's commentary, *al-Muyesser fi Sharh al-Masābihi al-Sunnah*, analyzed the texts of the narrations in *al-Masābihi al-Sunnah* like a linguist, made comparisons and made detailed explanations.

While commenting on hadiths, al-Tûribishti emphasized the importance of determining the text of a narration before proceeding to the content and interpretation of the text. As a matter of fact, he states that the meaning of the hadith cannot be understood unless a text is presented by examining all the *tarīqahs* of the narration, as in classical hadith commentaries, and that the word must first be given its due. According to him, only then can the meaning be analyzed through the text. Fadlullah b. Hasan al-Tûribishti's narration preferences in his work were influenced by the evaluation of the text in terms of language as well as the status of the *senad* and the *rāwī*. According to al-Tûribishti, the main reason why hadiths are not understood correctly, distorted, or incompletely understood is that people who are not competent in Arabic language sciences such as *nahw*, *sarf*, and rhetoric engage in these activities.

It is difficult to make a single judgment about the effect of al-Tûribishti's linguistic analysis and evaluations in making choices about hadith narrations. The author uses linguistic clues in detail in his analysis of the narrations. In the absence of any contradictory evidence

in the narrations transmitted with the meaning, he expresses his preference between the equivalent narrations by making linguistic analyzes. It would be ambitious to speak of a “method that has become a rule” in Fadlullah b. Hasan al-Türbishti’s linguistic analysis in his commentary. However, considering his explanations, it is seen that he analyzed the subject in great detail. His evaluations of the narrations, which he analyzed like a linguist, combined with his command of the science of hadith, yields an important accumulation.

While the author bases his opinion in some places by stating that the Prophet was a person of eloquence in his narration preference, he does not give any clear information on how he will combine the erroneous uses of language with the problem of narration with meaning. Therefore, while he attributes the narrations contrary to the rule/usage of the Arabic language to a reason such as narration by meaning, which cannot be accepted as a rule, he does not give an answer from the point of view of linguistics to the fateful question of whether it is ruleful to accept the narrations transmitted in accordance with the grammar as true.

In analyzing the narrations in terms of language, the following fact should not be forgotten. Considering that narration by meaning is common, as hadith scholars have stated, it is difficult to determine which wording the Prophet used. For this reason, it is normal for a linguist trying to analyze the narrations to hesitate. We cannot claim with certainty that the Prophet himself used this or that wording. Therefore, it cannot be claimed that the Prophet used a word in violation of the linguistic rules because any word mentioned in the narrations does not comply with the linguistic rules that were formed later. Discussing this scientifically and focusing on the possibilities will contribute to the field of language. However, the sensitivity of the situation should be taken into consideration and care should be taken in this regard.

This study aims to understand how Fadlullah b. Hasan al-Türbishti analyzed, understood and interpreted the words/sentences in the narration texts. In addition, the effect of his evaluations on his narration preference is analyzed. In his work, the author has put forth an important accumulation with his knowledge of grammar and hadith. The author, who made evaluations with a muhaqqiq method in the analysis of the texts in terms of language, mostly prioritized the transmission in the preference of the narration words.

Kaynakça | References

Ahatlı, Erdinç. “Yahya b. Main’in Eserleri ve Kullandığı İhtilafı ve Garib Lafızlar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 1 (1996), 211-232.

Akgül, Yunus. *Edebî Tür Olarak Garîbu’l-Hadis (Kaynak-Metot-Muhteva Analizi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Arıcı, Mustakim. “Bir Biyografinin Yeniden İnşası: Kâdî Beyzâvî, İlişki Ağları ve Eserleri”. *İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*. Ankara: İsam, 2017.

Aynî, Bedruddîn. *‘Umdetü’l-kârî fi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi’u’s-sahîh. Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Tâcu’l-luğa ve shâhu’l-‘Arabiyye*. Beyrut: Dâru’l-‘ilm li’l-melâyîn, 1987.

Demirci, Selim. “el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü’l-Mesâbih’i Üzerine”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113.

Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Lübnan: Dâru’r-Risâleti’l-Alemiyye: 2009.

Gazzî, Muhammed b. Abdirrahman. *Dîvânu’l-İslâm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye 1990.

Hatiboğlu, İbrahim. “Mesâbihu’s-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Hafâcî, Şihâbüddîn. *Şerhu Dürreti’l-ğavvâs fi evhâmi’l-havâs*. Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1996.

İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1379.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. el-Müsned. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân et-Temîmî. *Sahîhu İbn Hibbân*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1415.

İbnu’l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fi Garîbi’l-Hadis ve’l-Eser*. Riyad: Dâru İbni’l-Cevzi, 1421.

Kanarya, Bayram. “Garîbu’l-Hadis İlmi Bağlamında Ebû Ali el-Kâlî’nin el-Bâri’ Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”. *Marife* 18/2 (2018), 387-400.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü’s-sârî li-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. Mısır: el-Matbaa-tü’l-Kubrâ el-Emîriyye, 1323.

Kirmânî, Şemseddin Muhammed b. Yûsuf. *el-Kevâkibü’d-derârî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1937.

Kârî, Ali b. Muhammed. *Mirkâtü’l-mefâtih*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2002.

Makrîzî, Ebû Muhammed Takîyuddîn Ahmed b. Alî. *İğâsetu'l-umme bi-keşfi'l ğumme*. Mısır: 'Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'îyye, 2007.

Medînî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Bekr. *el-Mecmû'u'l-muğîs fi şeribeyi'l-Kur'ani ve'l-hadîs*. Mekke: Câmî'etu Ümmi'l-Kurâ, 1986.

Merçil, Erdoğan. "Salgurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/29-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Münâvî, Muhammed Abdürreâûf. *Fezû'l-kadîr şerhu'l-Câmî'i's-sağîr*. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmî'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Şîraz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/182-184. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Sübkî, Tâceddin. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. Gize: Hicr li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, 1413.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Kütü'l-muğtezî 'alâ Câmî'i't-Tirmizî*. Mekke: Câmî'etu Ümmi'l-Kurâ, 1424.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen (el-Câmî'u's-sahîh)*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Tural, Hüseyin. "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi". *Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 67-79.

Turan, Osman. *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009.

Tûribişti, Fadlullah b. Hasan. *el-Müyesser fi Şerhi Mesâbîhi's-Sünne*. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 2008.

Uysal, Muhittin. "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhâd Meselesi". *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 6/1 (2006), 97-126.

Yıldırım, Selahattin. "Fadlullah b. Hasan et-Tûribişti'nin el-Müyesser fi Şerhi Mesâbîhi's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 26 (2021), 312-338.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî. *el-Fâ'ik fi garibi'l-hadîs*. Kahire: Mektebetu İsâ el-Bâb el-Halebî, ts.

Zeydânî, Muzhirüddîn Hüseyin b. Mahmûd. *el-Mefâtîh fi şerhi (halli)'l-Mesâbîh*. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2012.